

id 1363
c-2 27/09/1991

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

INGEVOLGE ARTIKEL 35 VAN DE MONUMENTENWET 1988

JANUM, gemeente Ferwerderadeel

Aanvulling op de toelichting bij het besluit tot aanwijzing van Janum als beschermd dorpsgezicht.

Resultaat gevoerd overleg

Overeenkomstig het bepaalde in artikel 35 (voorheen 20) van de Monumentenwet zijn de raad van de gemeente Ferwerderadeel, Gedeputeerde Staten van Friesland, de Rijksplanologische Commissie en de Raad voor het Cultuurbeheer gehoord over het voorstel Janum aan te wijzen als beschermd dorpsgezicht. De genoemde instanties hebben alle positief geadviseerd met betrekking tot de voorgenomen aanwijzing. In verband daarmee zijn de begrenzing van het aangewezen dorpsgezicht en de toelichtende tekst niet gewijzigd ten opzichte van het oorspronkelijke voorstel.

1.110519186002

ERRATUM

In verband met de inwerkingtreding van de Monumentenwet 1988 per 1 januari 1989 dient in de plaats van "artikel 20 van de Monumentenwet" gelezen te worden: "artikel 35 van de Monumentenwet 1988".
De verwijzing "artikel 37, lid 8 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening" dient vervangen te worden door "artikel 36, eerste lid, van de Monumentenwet 1988".

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

INGEVOLGE ARTIKEL 20 VAN DE MONUMENTENWET

JANUM gemeente Ferwerderadeel

Toelichting op het besluit tot aanwijzing van Janum als beschermd dorpsgezicht

Het beschermde dorpsgezicht omvat het op bijgaande kaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, tekening nr. 201) door een stippellijn omgrensd gebied.

Publikatie van de **Rijksdienst voor de Monumentenzorg.**

Januari 1988.

Inleiding

Het terpdorpje Janum ligt in het noordelijke zeekleigebied van de provincie Friesland, in de gemeente Ferwerderadeel, op ongeveer dertien km ten noordoosten van Leeuwarden. Janum, gelegen direct ten noorden van de Dokkumer Ee, is een kleine terpnederzetting bestaande uit een kerk, een boerderij en enkele woonhuizen, die op de kruin van de terp dicht opeen zijn gegroepeerd. Opvallend zijn de hoogte van de terp en de rijke beplanting. Doordat de terp rondom de bebouwing is afgegraven wordt het hoogteverschil met het omringende landschap extra geaccentueerd. Dit effect vormt tezamen met de concentratie van bebouwing en beplanting een sterk contrast met het open vlakke weidelandschap. De nog aanwezige historische kenmerken en het opmerkelijke beeld dat Janum vormt, zowel op de terp als daarbuiten, met als hoogtepunten de laat-romaanse dorpskerk op een met bomen omzoomd kerkhof, enige karakteristieke landarbeiderswoningen en een fraaie 19de-eeuwse kop-hals-romp boerderij, rechtvaardigen de aanwijzing van Janum als beschermd dorpsgezicht in de zin van artikel 20 van de Monumentenwet.

Ontstaan en ontwikkeling

Janum is een kleine agrarische terpnederzetting in het gebied ten oosten van de voormalige Middellzee.

Terpen zijn ontstaan als kunstmatig opgeworpen hoogten, die door de mens gedurende een aantal opeenvolgende perioden in het kweldergebied werden aangelegd. De eerste vestiging in de periodiek droogvallende kustgebieden van de noordzee dateert vermoedelijk al uit de 7de eeuw voor Christus. Als in een volgende periode de bewoningsomstandigheden verslechteren door een toenemende wateroverlast, wordt een deel van de bewoonde gronden weer verlaten, in andere gevallen werpt men verhogingen op, met behulp van mest en kwelderzoden. Gedurende de daaropvolgende eeuwen herhaalt dit proces zich, waardoor de terpen in het onbedijkte gebied sterk in aantal en omvang toenemen. Wanneer vermoedelijk in de 12de à 13de eeuw een aaneengesloten zeedijkenstelsel gerealiseerd wordt komt aan de terpenbouw een einde. De geringe hoogte van de dijken en de niet volledig betrouwbare beveiliging tegen de zee noodzaken de bewoners de terpen voorlopig nog als woonplaats te handhaven. Onder invloed van de bedijking begint echter een geleidelijk proces van boerderijverplaatsing naar het agrarisch gebied buiten de terp, waardoor veel nederzettingen hun

exclusief agrarische karakter op den duur verliezen.

Naast eenhuizige terpen zijn dorpsterpen ontstaan, vermoedelijk door het aaneengroeien van oorspronkelijk dicht bijeen gelegen huisterpen. Op grond van structuurkenmerken kunnen drie typen dorpsterpen worden onderscheiden. Het eerste type kenmerkt zich door een straalsgewijze of radiale verkaveling, van de kruin van de terp naar de randen toe, waarbij deze verkaveling zich soms nog buiten de woonheuvel over enige afstand kan voortzetten. Dit type stamt volgens oudheidkundig bodemonderzoek al uit of zelfs van kort vóór de Romeinse Tijd. Het tweede type terp heeft door de agrarische blokverkaveling een vierkante of rechthoekige indeling van het terrein gekregen. Dit type komt vooral tot ontwikkeling in de eeuwen na het begin van de jaartelling. Een derde type terpen kenmerkt zich door een langwerpige vorm. Bij deze terpen is het agrarische karakter naar de achtergrond gedrongen en is vooral de handelsfunctie van belang. Deze handelsterpen worden op zijn vroegst in de 7de of 8ste eeuw gevormd.

Aan de hand van gedetailleerd 19de en 20ste-eeuwse kaartmateriaal kan worden geconstateerd dat Janum een voorbeeld van het tweede type is.

Over de ontstaansgeschiedenis van Janum is feitelijk niets bekend. Een doorsnede van de bodem ter plaatse laat zien dat de terpzool op een zanderige laag ligt, die waarschijnlijk is afgezet tussen de 4de eeuw voor Christus en het begin van de jaartelling. Deze aanwijzing duidt erop dat continue bewoning hier mogelijk is geweest vanaf het begin van de jaartelling. Er is met betrekking tot Janum geen systematisch archeologisch onderzoek verricht dat tot een nauwkeuriger datering zou kunnen leiden.

Janum is van oudsher een agrarische nederzetting. Op de ontwikkeling van het gebied rond Janum heeft het nabij gelegen Cisterciënser klooster 'Klaarkamp' sinds de 12de eeuw een sterke invloed gehad. Naast religieuze zaken behoorden ook meer wereldlijke activiteiten zoals het in cultuur brengen van landbouwgronden en de aanleg van dijken, wegen en waterlopen tot de bezigheden van de kloosterlingen. Het klooster 'Klaarkamp' blijkt in 1511 veel grond in Janum te bezitten. Deze binding is wellicht van invloed geweest op het feit dat het dorp excentrisch, ten noorden van de Dokkumer Ee ligt, maar toch tot de grietenij Dantumadeel behoort. Vanaf januari 1984 is deze situatie veranderd en valt het dorp onder de gemeente Ferwerderadeel.

Het oudste kaartbeeld van het gebied geeft de Grietenijkaart van B. Schotanus uit 1718 (fotobijlage, afb. 1). Uit de kaart, die in detail overigens niet nauwkeurig is, kan met betrekking tot de dorpsstructuur van Janum worden opgemaakt, dat de nederzetting niet meer omvat dan een kerk met enige opstallen. Rondom de terp bevinden zich enige verspreid liggende boerderijen, waaronder twee op afzonderlijke huiswierden: Keimpewier en Lillewier. De ontsluiting van het dorp vindt plaats vanaf de weg van Reitsum naar Dokkum. Een belangrijke route tussen de steden Dokkum en Leeuwarden is de waterweg de Dokkumer Ee, die in het midden van de 17de eeuw de functie van trekvaart krijgt. Evenals vele andere dorpen in het gebied is Janum via een opvaart met de Ee verbonden. Via een weg naar het noordwesten kan men vanuit Janum via Reitsum (Reysum) de grotere dorpen op de kwelderwal in het noorden bereiken, waaronder Ferwerd. De belangrijkste nabijgelegen plaats is de stad Dokkum, die via de trekweg langs de Ee te bereiken is.

Het eerste gedetailleerde kaartbeeld van het dorp geeft de kadastrale minuut uit circa 1830 (fotobijlage, afb. 2). De kaart geeft een inzicht in de verkaveling, het bebouwingspatroon en de ontsluiting.

Centraal op de terp staat de kerk op een min of meer ovaal kerkhof met aan de west- en noordzijde dicht bijeen vier opstallen en aan de zuidzijde een boerderij. Meer zuidwaarts wordt de terprand gemarkeerd door de Janumervaart, aan de noord- en oostzijde door de Janumerweg. De structuur op de kruin van de terp vertoont kenmerken van een blokverkaveling. In het gebied rondom de terp zijn in de perceelstructuur duidelijk radialen op het midden van de terp gericht, een structuur die met name de oudere terpen kenmerkt. Deze radiale structuur wordt door de gebogen belijning van de Janumervaart en de Janumerweg ondersteund. Aan de voet van de terp aan de noordkant bevindt zich aan de Janumerweg een boerderij. Voorts toont de kaart langs de Janumerweg een viertal woningen en aan de zuid- en noordoostzijde van het dorp twee molens. Uit de oorspronkelijke aanwijzende tafel bij de kadastrale minuut blijkt dat twee van de woningen langs de Janumerweg in eigendom zijn bij de armvoogdij, de twee andere zijn landarbeiderswoningen. Op de kruin van de terp zijn drie van de vier kleine woningen eigendom van de kerk. De kleine niet-bebouwde percelen op de terp zijn in gebruik als moestuin of boomgaard.

Op de noord- en oostflank van de terp zijn enige percelen in gebruik als bouwland, terwijl de overige percelen een aaneengesloten weidegebied vormen. De toegang tot de terp wordt gevormd door een pad vanaf de boerderij aan de noordkant naar de kerk, overeenkomstig de situatie op de kaart van Schotanus.

Een ontwikkeling die de aard en het aanzien van vele terpen ingrijpend heeft gewijzigd zijn de afgravingen die vooral aan het eind van de 19de eeuw plaatsvinden en die pas in de jaren dertig eindigen. De vruchtbare terpaarde wordt gedurende die periode afgevoerd ten behoeve van de grondverbetering in de ontginningsgebieden op de zandgronden. Archeologisch onderzoek heeft bij de afgraving van de Janumerterp niet plaatsgevonden.

In het kader van de ruilverkaveling in de jaren zeventig is ten zuiden van Janum een nieuwe weg aangelegd, de huidige ledyk, waardoor een rechtstreekse verbinding met Birdaard tot stand komt. De aan de Janumervaart gelegen achtkantige molen uit 1855 moest in dit verband worden afgebroken en is overgebracht naar het terrein van de Dekema State bij Jelsum.

Ook de Janumerweg heeft overwegend een nieuw tracee gekregen, waardoor de boerderij aan de noordkant, aan de buitenkant van de weg is komen te liggen. Op de kruin van de terp zijn de veranderingen sinds 1830 relatief gering geweest. De timmermanswoning aan de noordwestzijde is verdwenen alsmede een kleine woning op het midden van de terp. De boerderij is ten opzichte van de situatie in 1830 vergroot.

Het in oorsprong 13de à 14de-eeuwse kerkje dat reeds lang in onbruik was geraakt, is vlak na de Tweede Wereldoorlog voor het laatst gerestaureerd en in 1948 in gebruik genomen als uithof van het Fries Museum. De woningen op de terp zijn deels of geheel van functie veranderd. Een van deze panden heeft de functie van dienstwoning bij het kerkmuseum, de dubbele woning aan de westkant is eveneens in eigendom bij het Fries Museum. De ene helft van deze woning is ingericht als 19de-eeuwse landarbeiderswoning, de andere helft dient als expositieruimte voor archeologische vondsten uit de omgeving. De woning aan de noordkant heeft een recreatieve bestemming gekregen.

Ten behoeve van de boerderij aan de zuidkant is onlangs een nieuwe ligboxenstal gebouwd op Keimpewier, op enige afstand ten noordoosten van Janum.

Huidig ruimtelijk karakter

Ondanks een aantal ingrijpende veranderingen zoals de terpaafgraving en de aanleg van nieuwe wegen in het kader van de ruilverkaveling is het historisch-ruimtelijk karakter van Janum goed herkenbaar gebleven.

De sterke concentratie van bebouwing op de terp, bestaande uit de kerk, een boerderij en een viertal woningen, waardoor een sterk besloten karakter ontstaat, een royale hoeveelheid beplanting en fraaie uitzichten op het omliggende weidelandschap, kenmerken de historische terpsituatie, die de afgelopen eeuwen vrijwel ongewijzigd is gebleven.

Op het hoogste punt van de terp ligt de dorpskerk op een nagenoeg ovaal kerkhof, dat vrijwel rondom wordt begrensd door een haag en een krans van hoge bomen. Evenals op andere Friese kerkhoven treft men hier rond het grafveld een lijnpad aan. Het pad over de terp loopt tussen de boerderij en de overige bebouwing door. Op de plaats waar het schuurgedeelte begint houdt de verharding en tevens het openbare karakter op. De meer noordelijk gelegen woningen zijn uitsluitend bereikbaar via de aan het pad grenzende erven, hetgeen de typische gemeenschapssfeer op de terp tekent.

Het afgegraven karakter manifesteert zich rondom, maar vooral aan de oost- en noordzijde, waar steile taluds, direct in aansluiting op de bebouwde percelen, de huidige terprand markeren en de hoogte van de terp goed zichtbaar maken.

Aan de noordwestzijde is de overgang van de terp naar het landschap geleidelijker. Buiten het bebouwde terpdeel zijn door de parcellering en de opvaart aan de zuidwestkant de historische stuctuurlijnen nog goed zichtbaar.

Opvallend is de hoge en intensieve beplanting rond de panden aan de zuid- en oostzijde van de terp, waarachter de bebouwing in het zomerseizoen vrijwel volledig schuilgaat. Vanuit de richting Reitsum komend is de bebouwing op de terp blijvend zichtbaar en vormt een harmonieuze eenheid met de zichtbare glooiing van de terp en de beplanting.

Aan de zuid- en oostzijde van het dorp bevinden zich in het kader van de ruilverkaveling aangelegde nieuwe wegen die, hoewel ze in groter verband gezien geen onlogische ligging hebben, op het schaalniveau van de terpnederzetting een aantal oude structuurlijnen doorsnijden. Door de aanleg van de ledyk is het radiale kavelpatroon aan de zuidkant grotendeels verdwenen. Het gebogen beloop van de Janumervaart is hier,

evenwijdig aan de nieuwe weg, rechtgetrokken.

Ook aan de oostzijde doorkruist de verlegde Janumerweg het oude kavelpatroon. De oorspronkelijke relatie tussen de terp en de boerderij aan de noordkant is hiermee verbroken. Aan het begin van de insteekweg naar de terp is een bungalow gebouwd die typologisch niet in de situatie thuishoort.

Het oudste gebouw in Janum is de laat-romaanse dorpskerk uit de 13de à 14de eeuw. Deze eenbeukige kerk met een inwendig rond en uitwendig achzijdig koor is opgetrokken uit rode baksteen en afgedekt met pannen. Een toren ontbreekt, maar aan de topgevel aan de westzijde bevindt zich een houten klokkestoel. Door de kleine, smalle ramen, waarvan een aantal zijn dichtgemetseld, maakt de kerk een gesloten indruk. De opstallen ten noorden en westen van de kerk zijn alle van een zeer eenvoudige architectuur. De woningen zijn uit baksteen opgetrokken en hebben zadeldaken tussen topgevels, afgedekt met pannen.

Typerend is de informele ligging ten opzichte van elkaar en het ontbreken van duidelijk zichtbare erfafscheidingen tussen de woningen onderling.

De boerderij op de zuidzijde van de terpkruin is van het kop-hals-romp type met een onderkelderd woonhuis. De vermoedelijke bouwdatum van de boerderij, die de opvolger is van een kleiner type op dezelfde plaats, ligt rond 1830. Het voorhuis heeft een zadeldak tussen topgevels met schoorstenen, de schuur is afgedekt met een schilddak. De boerderij is opgetrokken uit rode baksteen en in zijn geheel afgedekt met rode, ongeglazuurde pannen. De boerderij, die vlak aan de Kerkstraat grenst, is hiervan ruimtelijk gescheiden door middel van een heg.

Begrenzing van het te beschermen gebied

De beschreven kwaliteit van de historisch-ruimtelijke structuur van Janum en de bebouwing, waaronder vier beschermde monumenten, alsmede de herkenbaarheid van het historische dorpsbeeld rechtvaardigen een aanwijzing als beschermd dorpsgezicht ingevolge artikel 20 van de Monumentenwet. Tot het aangegeven gezicht horen de samenhangende onderdelen van de ruimtelijke structuur, waaruit de historische karakteristiek is af te lezen. Hiertoe behoort het gehele terpgebied, zowel het niet-afgegraven als het afgegraven gedeelte, afgebakend door de historische structuurlijn van de Janumervaart aan de zuidwestzijde, een kaveltgrens in het weidegebied

aan de noordwestzijde en de nieuwe ruilverkavelingswegen aan noord-, oost- en zuidzijde. Bij het bepalen van de begrenzing van het beschermde gebied hebben zowel ruimtelijk structurele aspecten als de relatie tussen de nederzetting en het landschap een rol gespeeld. Hoewel de openheid van het overige omringende landschap een belangrijke bijdrage levert aan de historisch-ruimtelijke kwaliteit van de nederzetting is uit praktische overweging de begrenzing op niet te grote afstand van de terp gelegd. Omdat de nieuwe bungalow aan de oostkant deel uitmaakt van het landschap rond de terp is deze in de begrenzing opgenomen. De begrenzing van het beschermde dorpsgezicht is weergegeven op bijgevoegde kaart nr. 201.

Rechtsgevolg

Ter effectuering van de bescherming van het aangewezen dorpsgezicht moet ingevolge artikel 37, lid 8 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening een bestemmingsplan worden ontwikkeld of herzien. De toelichting op de aanwijzing als beschermd dorpsgezicht kan daarbij voor het beschermingsbelang als uitgangspunt dienen. Doel van de aanwijzing is de karakteristieke, met de historische ontwikkeling samenhangende, structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de verdere ontwikkelingen. De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te geven voor een ruimtelijke ontwikkeling die recht doet aan de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruik maakt en daarop voort bouwt.

Geraadpleegde literatuur:

Berg, Herma M. van den
De Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst. Noordelijk Oostergo; Dantumadeel. 's-Gravenhage, 1984.

Griede, J.W.
Het ontstaan van Friesland's noordhoek. Amsterdam, 1978.

Colofon:

Uitgave van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist.

Historisch-geografisch en stedenbouwkundig onderzoek:
Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist.

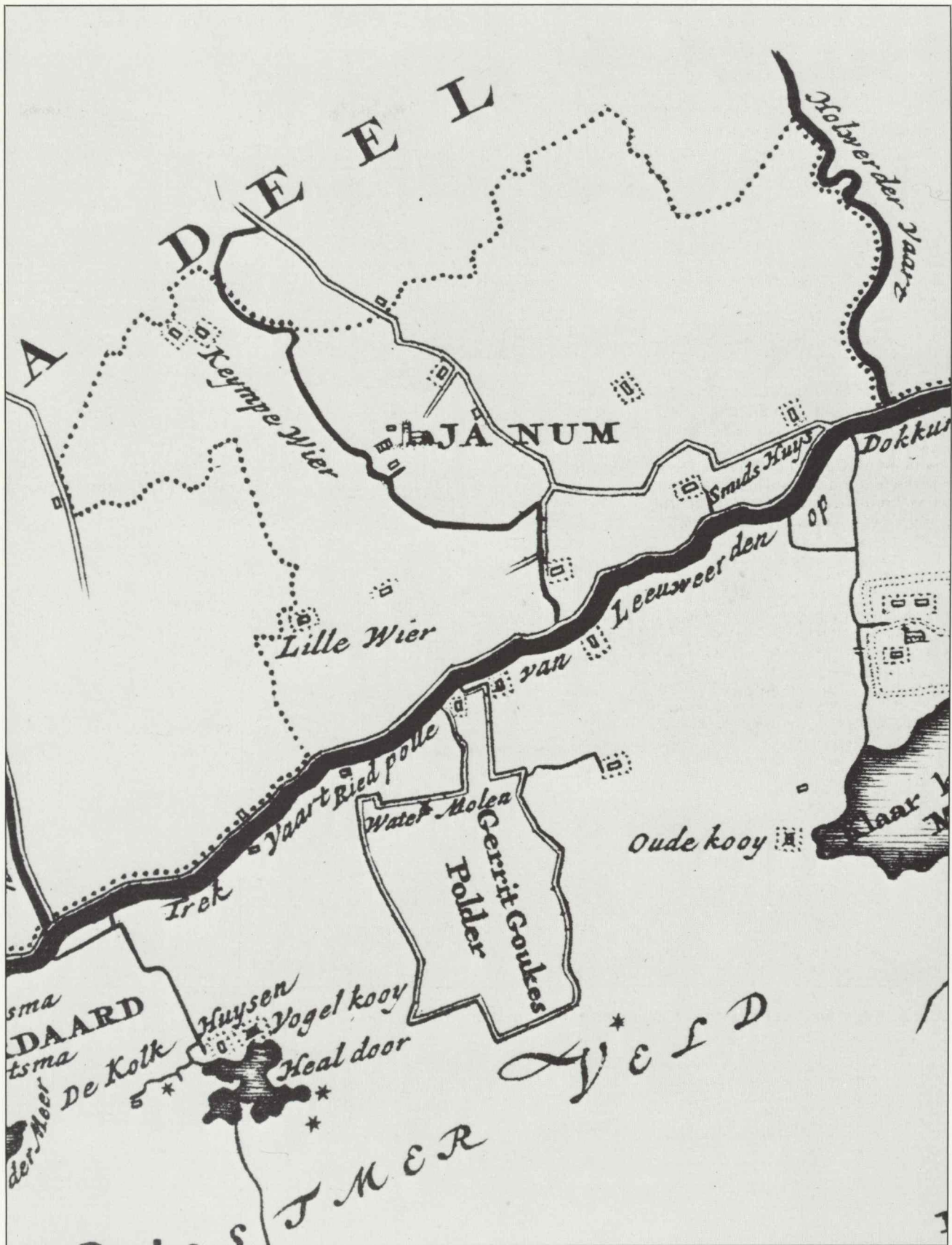
Foto's
Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist (afb. 1 t/m 4);
Topografische Dienst, Emmen (omslag).

Kaart:
Studio Ineke van der Burg, Bilthoven.

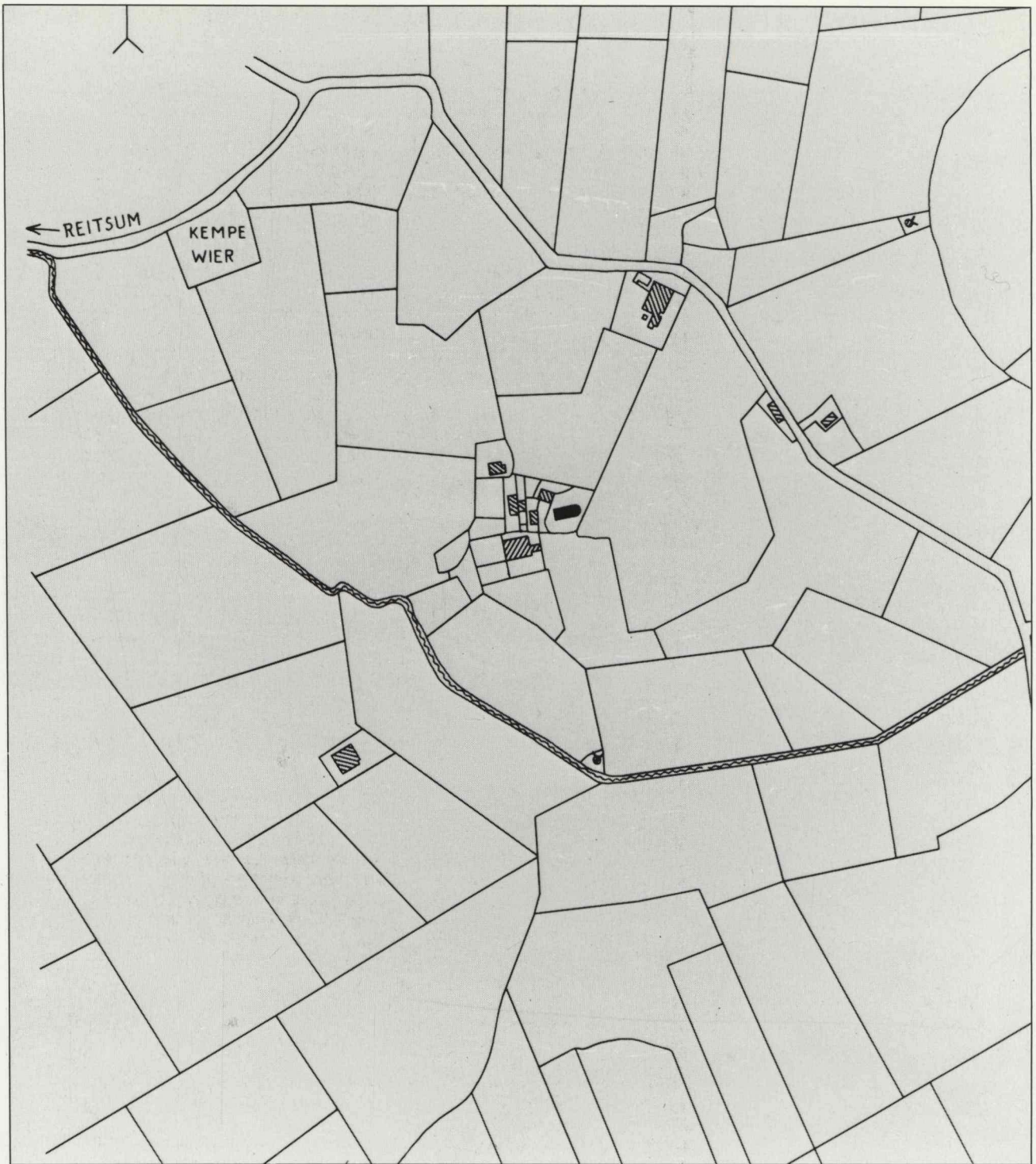
Verkoopprijs f 10,-.
Deze publikatie is schriftelijk of telefonisch te bestellen bij het Distributiecentrum DOP
Postbus 20014
2500 EA 's-Gravenhage.
Telefoon: 070-78 98 80.
Onder vermelding van bestelnummer of ISBN 90 346 1231 7.

Druk:
Staatsdrukkerij, 's-Gravenhage.

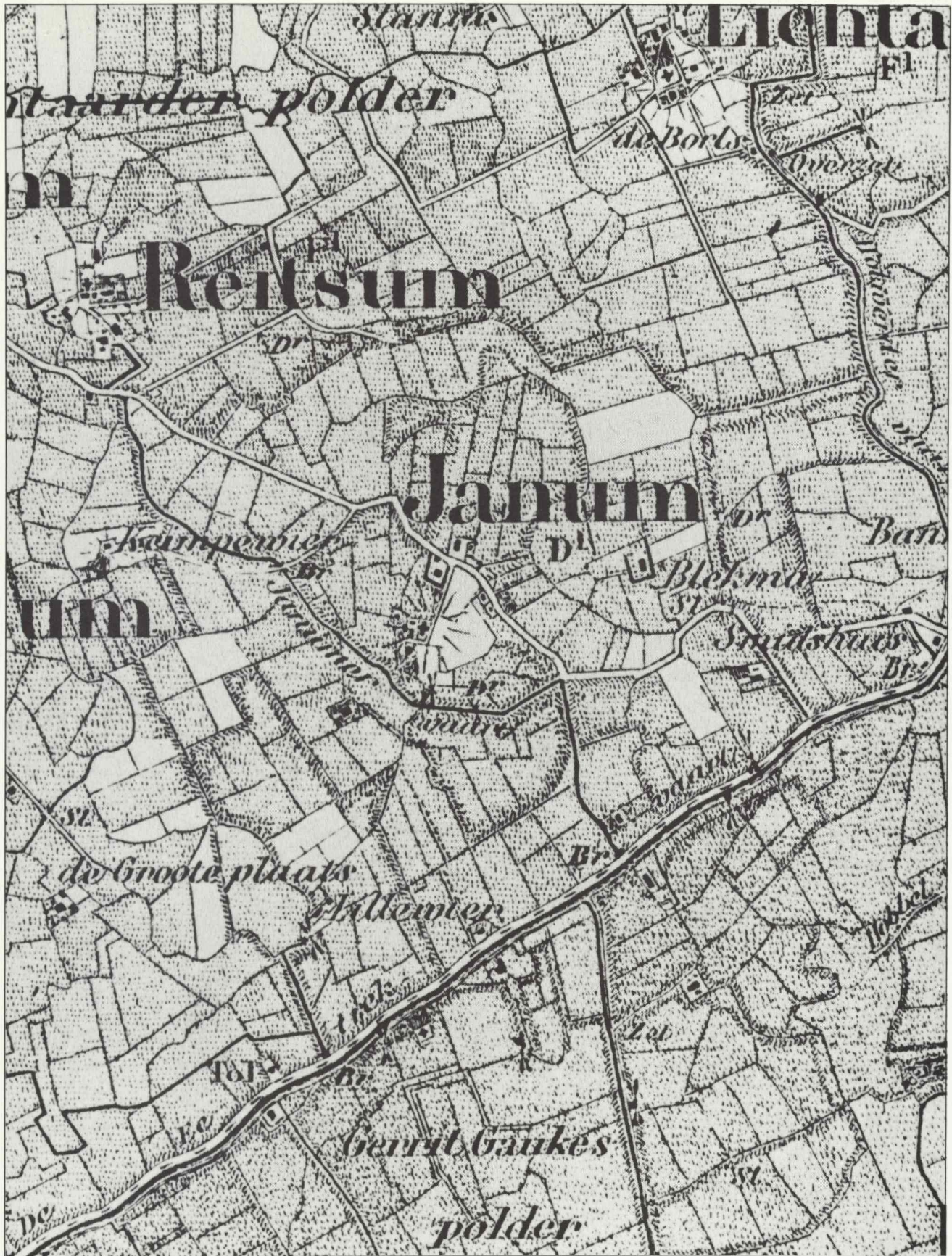
1.110519186005

Afb. 1. B. Schotanus à Sterringa, Uitbeelding der Heerlijkheit Friesland, 1970 (facsimile herdruk van 1718), gietenij Dantumadeel, fragment.

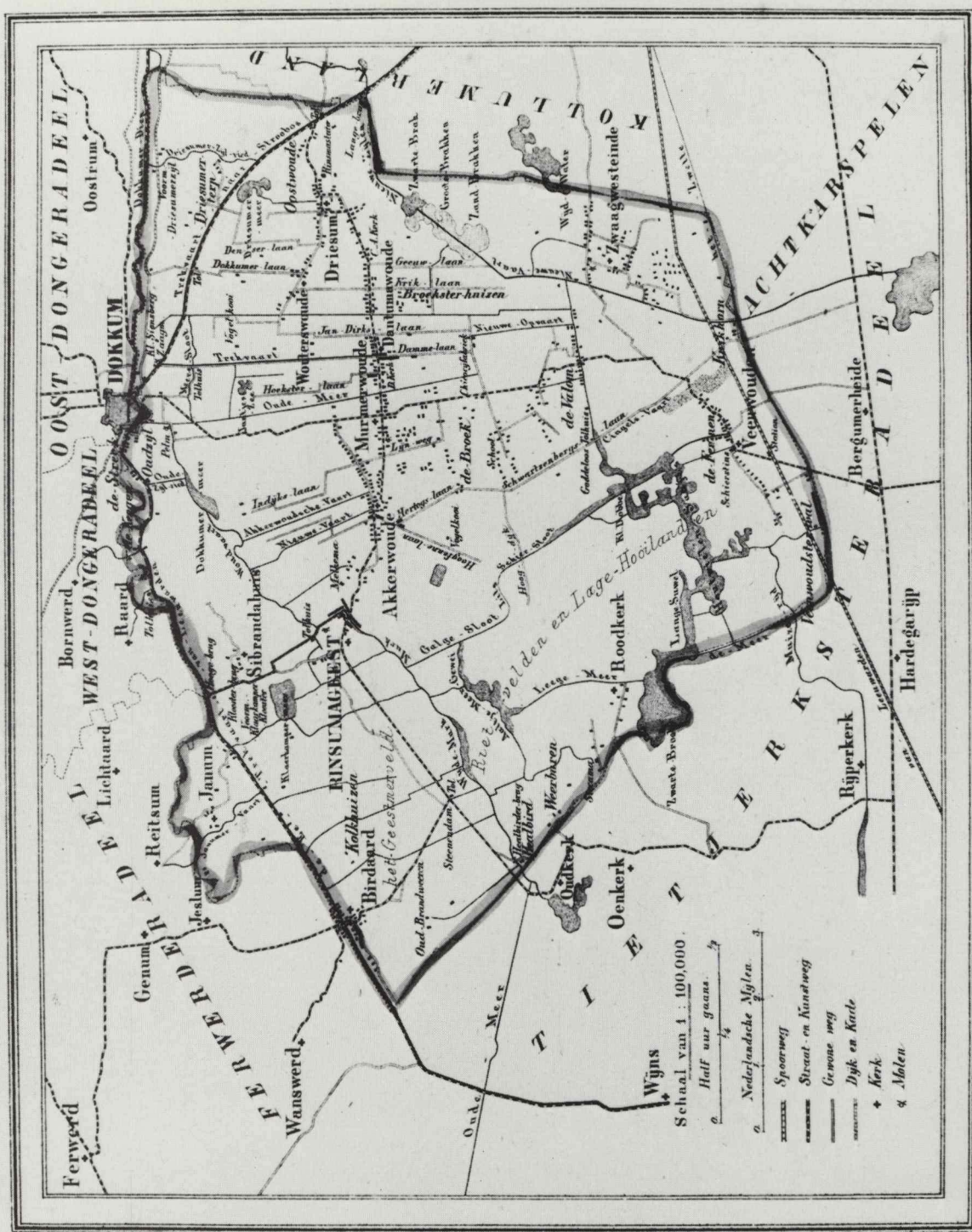
Afb. 2. Kopie van het Kadastraal Minuutplan gemeente Dantumadeel, circa 1830, fragment.

Afb. 3. Topographische en Militaire Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden, 1973 (facsimile herdruk van 1853), blad 6, fragment.

PROVINCIE FRIESLAND.

GEMEENTE DANTUMADEEL.

1865.

9983 Banders . 7100 Inwoners.

Uitgave van Hugo Surinagar te Leeuwarden.